

Василина ЗАЙЦЕВА

ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ ЧИ ІНТЕГРАЦІЯ?: ПОЛЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНШИНА В СРСР

[Рец. на кн.]: *Maszkiewicz M. Repatriacja czy repatriotyzacja? Wybrane problemy polskich strategii politycznych wobec rodaków za wschodnią granicą (1986–1990)*. – Wojnowice: KEW, 2017. – 412 s.

Вагомою частиною сучасної закордонної політики Республіки Польща є підтримка польської діаспори (т. зв. “Полонії”) у світі, зокрема і в державах колишнього Радянського Союзу. Дослідження польського соціолога, політика, посла у Білорусії та Грузії, громадського та суспільного діяча Маріуша Машкевича (Mariusz Maszkiewicz) заторкує важливу сторінку в історії Польщі, а саме зовнішньополітичну діяльність урядів Польської Народної Республіки (ПНР) із підтримки діаспори в СРСР наприкінці 1980-х рр.

Під час написання свого дослідження автор поставив чітку мету: розглянути найважливіші проблеми політики ПНР наприкінці 1980-х рр. щодо поляків, які проживали на землях колишньої Другої Речі Посполитої, які після Другої світової війни опинилися в складі Радянського Союзу. Вихідними для дослідження стали дві політичні концепції – *репатріація* та *репатріотизація*¹, які винесені безпосередньо в назву книжки та, як вважає автор, були властиві політиці ПНР щодо представників своєї діаспори на Сході від 1986 р. Основною тезою є авторська гіпотеза про інструменталізацію польської меншини політичними елітами СРСР і ПНР задля власних інтересів.

Вибрані хронологічні межі досліджуваної теми автор пояснює двома подіями в історії відносин ПНР та СРСР. Вихідною точкою він називає візит у лютому 1986 р. генерального секретаря ЦК Польської об’єднаної робітничої партії (ПОРП) Войцеха Ярузельського у Вільно, де після т. зв. “репатріації” (що фактично була насильною депортацією) польського населення в 1940-х рр. радянські поляки залишилися без зв’язку з батьківщиною та були позбавлені права на культурно-освітню діяльність. Після репатріації про радянських поляків у ПНР майже не згадували вголос. Під час вказаного візиту відбулася перша після Другої світової війни зустріч польського уряду з представниками польської діаспори. Саме приїзд генерала В. Ярузельського до Відня, як зазначив М. Машкевич, відкрив нову сторінку в житті радянських поляків. Також, за твердженням автора, із цього часу розпочалося ширше зацікавлення

¹ Термін *репатріація* означає повернення в країну корінного населення, яке з певних причин опинилося поза її кордонами й не могло повернутися до нього, тоді як *репатріотизація* – це відбудова громадянської спільноти на втрачених землях.

інституцій ПНР культурними, освітніми та релігійними проблемами польської спільноти на Сході. Нижньою хронологічною межею праці став уже приїзд В. Ярузельського як президента Республіки Польща до Львова у 1990 р.

Виклад власних спостережень щодо вибраної проблематики М. Машкевич супроводжує глибоким аналізом та розлогим цитуванням залученої джерельної бази. Зокрема, автор використав нещодавно виявлені та маловідомі архівні матеріали Міністерства зовнішніх справ, які роблять розвідку особливо цінною й новаторською; нотатки, звіти та рапорти політичних представництв у СРСР; документи ПОРП (внутрішні розпорядження, інструкції, програми та плани співпраці з радянськими органами влади); записки, листи й нотатки урядовців; спільні декларації та заяви ПРН і СРСР, а також юридичні акти, прес-матеріали та раніше опубліковані мемуари сучасників тих подій. Зазначимо, що важливим чинником для підготування монографії став особистий досвід автора на ниві дипломатичної служби та власне спостереження за ситуацією польської меншини в країнах пострадянського простору².

За структурою книга поділена на чотири основні частини (включно зі вступом), висновок із додатком під назвою “*Postskriptum*”. Перший розділ репрезентовано як вступ, де автор, окрім огляду джерельної бази, пояснює основні концепції та завдання своєї роботи.

Другий розділ (“*Перспектива інструменталізації*”, с. 29–57) справляє враження продовження авторської інтродукції до обраної проблематики. Для розуміння фундаменту інструментального використання польської меншини в політиці СРСР та ПНР в 1980-х рр. М. Машкевич акцентує увагу ще й на післявоєнній сталінській національній політиці. Він зазначає, що обраний Й. Сталіном курс щодо етнічних меншин (як, наприклад, “коренізація”) від самого початку був покликаний як засіб утримання влади та державної цілісності багатонаціонального Радянського Союзу. Спираючись на засаду *divideetimperat* (розподіляй та владарюй), він мав на меті породження антагонізмів поміж народами СРСР. Прямим прикладом такої політики автор вважає розбудову польськомовної освіти та культури в Литовській та Українській РСР у 1940-х рр., у яких національний чинник був доволі сильним. Коли в 1950-х рр. відбулося витіснення поляків з литовських адміністративних установ, їм залишалось звернутися по допомогу лише до Москви. Це дало змогу дослідникові констатувати, що підтримка польської меншини зі самого початку була частиною спланованої радянізації. Адже зовсім іншою була ситуація у радянізованій Білоруській РСР, де вияви культурного та духовного життя поляків були повністю зліквідовані.

На думку дослідника, ця стратегія також чітко простежувалася в повоєнному ідеологічному експерименті Й. Сталіна – т. зв. “Слов’янському проєкті”, – до якого була втягнута й Польща. “Пропаганда неославізму, – зазначає М. Машкевич, – була черговим знаряддям у руках партії для пошуку прихильників і зміцнення політичної позиції серед поляків, які за своєю суттю були антикомуністами”. М. Машкевич акцентує увагу читача на фундаменті інструментальної політики СРСР щодо етнічних меншин, який було закладено ще в часи Й. Сталіна. Авторські роздуми стають

² М. Машкевич був засновником інституту дипломатичних представників Польщі в Литві та Білорусі, а також Першого польського консульства в Гродно (де й працював генеральним консулом протягом 1994–1997 рр., з 1998 по 2002 – посол РП у Білорусі).

важливими для розуміння тяглості національної політики Радянського Союзу, а також дають можливість зрозуміти специфіку її використання в період Перебудови 1980-х рр., вже за агонії багатоетнічної держави.

Доведення основної авторської гіпотези викладено у третій та четвертій частинах розвідки (“*Перспектива репатріації*”, с. 59–166 та “*Перспектива репатріотизації*”, с. 167–323), що мають стосунок безпосередньо до її назви та є основними у цій праці. Для реалізації визначених завдань М. Машкевич докладно простежив діяльність польських урядовців у справі радянських поляків у період Перебудови. Відтак, це дало йому змогу зробити подальші висновки своїх спостережень та напрацювань.

Зацікавлення ПНР радянськими поляками відбулося за сигналом Москви (до 1986 р. про них не згадували в офіційних документах) напередодні краху СРСР не випадково. Автор стверджує, що метою уряду Михайла Горбачова було встановлення контролю над польською спільнотою і використання її як знаряддя впливу в республіках. Польські інституції, створені в СРСР, підтримали національні рухи українців, литовців та білорусів за незалежність (бачимо це на прикладі Лешека Мазепа, який був делегатом Установчого з’їзду Народного Руху України за перебудову від Львівщини). Тому органи радянської влади від початку національних рухів надали можливість польській меншині культивувати свої звичаї, традиції та віру з метою розпалення міжетнічних антагонізмів між поляками, з одного боку, та українцями, литовцями й білорусами – з іншого. Опіка уряду СРСР над польською меншиною була використана на противагу росту націоналізму, а це, на думку автора, знову доводить використання сталінської концепції *divide et impera*. Також М. Машкевич зазначає, що польський уряд, який став виконавцем московської гри, своєю чергою, використовував поляків СРСР як інструмент зміцнення інтернаціоналізму над націоналізмом. “Увійшовши в азарт гри”, В. Ярузельський отримав шанс проводити політику, яка б дала йому легітимізацію та підтримку в країні, а відтак, упевненість у відносинах із Заходом.

Підсумовуючи викладені думки, автор дає відповідь на поставлене під час написання праці запитання: яку політику проводив польський уряд стосовно своєї діаспори на Сході – *репатріації* чи *репатріотизації*? Значні документальні підтвердження дали змогу дослідникові дійти висновку, що “постулат репатріації ніколи не з’являвся в розмовах представників польського уряду”. Від самого початку співпраці з польською діаспорою в СРСР метою уряду ПНР була не репатріація, а пристосування польської спільноти до радянських умов (надання їй допомоги в культурній, освітній та релігійній сферах), а також її інструментальне використання у своїй політиці.

На сучасному етапі польської закордонної політики (якій присвячено додаток під назвою “*Postskriptum*” с. 331–369) М. Машкевич, крім коливання уряду між двома концепціями, відзначив нові повороти до концепції репатріотизації, доказом якої став прийнятий у 2007 р. Закон про Карту поляка.

Один із головних здобутків рецензованої праці – висвітлення перспективної, проте малодослідженої в сучасній історіографії сторінки історії польського населення, що опинилося під владою СРСР. Значним внеском у досліджувану проблематику стало використання автором раніше не опублікованих джерельних матеріалів. Однак учений не використав документів із російських архівів, які, на нашу думку, теж можуть пролити світло на цю проблему. Забрало також

тез рекомендаційного характеру щодо актуального стану й перспектив польсько-українських, польсько-литовських та польсько-білоруських відносин із урахуванням “полонійного чинника”.

Наголосимо, що праця польського дипломата М. Машкевича має непересічне значення для сучасної науки. Вона відкриває не лише незнані досі особливості політики ПНР щодо земляків на Сході, а й деякі аспекти радянсько-польських відносин та історії останнього періоду недемократичної Польщі. Дослідження стане викликом для наступних дослідників цієї проблематики.